

at de danske holdt meget af spaniolerne, medens de franske tropper ikke var vellidte. Denne holdning tager forfatteren ganske vist lidt afstand fra, men lægger alligevel hele sympatien hos de spanske. I virkeligheden er der en mængde arkivalier fra tiden, der helt klart viser, at følelserne ikke var på spanier contra franskmænd, men regiment contra regiment, således var f. eks. regimentet Algarbe en stor pestilens for indbyggerne i Horsens.

På trods af bogens mangler er det glædeligt, at Orhammer Andersen har taget dette emne op, og ikke mindst at det er sket så sprogligt levende og engagerende.

Hans J. Hinrup

Gunhild Nissen: *Bønder, skole og demokrati*. En undersøgelse i fire provstier af forholdet mellem den offentlige skole og befolkningen på landet i tiden ca. 1880–1910. (Institut for dansk skolehistorie, 1973). 367 s.

I foråret 1973 forsvarede Gunhild Nissen på Danmarks Lærerhøjskole sin afhandling om forholdet mellem landbefolkningen og den offentlige skole i tidsrummet ca. 1880–1910 og blev dermed landets første dr. pæd.

For den skolehistoriske forskning er der med den foreliggende undersøgelse gjort en solid landvinding på et område, hvor forskerne kun i ringe udstrækning tidligere har søgt deres problemstillinger. Siden oprettelsen af Institut for dansk skolehistorie i 1965 har Gunhild Nissen været tilknyttet dette som stipendiat og medarbejder, hvilket både bevillingsmæssigt og m. h. t. forskermiljø uden tvivl har været en væsentlig støtte under arbejdet med afhandlingen.

I modsætning til Joakim Larsen, der omkr. 1900 beskrev den danske folkeskoles udvikling fra reformationen til hans egen tid, hovedsagelig ud fra centraladministrationens synsvinkel, går Gunhild Nissen den modsatte vej og tager sit udgangspunkt i en detailanalyse af skoleforholdene inden for en snæver afgrænset lokalitet.

En undersøgelse af skolen nedefra og udefra, som Gunhild Nissen udtrykker det, er tidligere blevet gennemført – ligeledes i en skolehistorisk disputats. Det var i Gottlieb Japsens afhandling fra 1968: Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814, hvor en række minutiøse lokalstudier klarlagde drivkræfterne bag skolevæsenets udvikling. Gunhild Nissen burde i sit metodeafsnit have nævnt Japsens arbejde; men hun har i stedet valgt at lade den tidligere skolehistoriske forskning uomtalt.

Problemstillingen i Gunhild Nissens afhandling er, dels i hvilket omfang den offentlige landsbyskoles position og trivsel i tiden ca. 1880–1910 »kom an på læreren«, dels at finde frem til, hvilke faktorer der i landbefolkningen kunne blive bestemmende for holdninger og adfærd over for den offentlige skole. Blandt relevante faktorer ud over lærerens person nævnes økonomiske forhold, erhvervsforhold og politiske og kulturelle forhold i det landbomiljø, hvor skolen skulle virke. Den praktiske konsekvens heraf bliver, at Gunhild Nissen, efter at have behandlet lærerens rolle i systemet, undersøger privatundervisningens omfang, skolegangsordninger, udviklingen i for sømmelsernes omfang og udskrivning af 13-årige skolebørn.

Udgangspunktet for analysen af de nævnte emner tages som før nævnt i en snæverafgrænset lokalitet, Sndr.

Jernløse-Søstrup kommune, forfatterens hjemkommune. Valget begrundes med det hensigtsmæssige i at udnytte det lokalkendskab, som forfatteren sidder inde med, hvorimod udvælgelsen af en typisk kommune i henseende til de i problemstillingen nævnte faktorer derved kommer i anden række.

For at give undersøgelsen det mere generelle perspektiv, som forfatterens hjemkommune ikke kan danne basis for, er der i undersøgelsen inddraget materiale fra fire provstier, hvortil kommer centralmyndighedernes foranstaltninger vdr. landsbyskolen. I en oprindelig arbejdsplan var det forfatterens hensigt at udvælge én kommune i hvert af de fire provstier, men på grund af den betydelige arbejdsindsats, det ville kræve, blev denne metodisk hensigtsmæssige del af projektet skrinlagt.

Gunhild Nissen arbejder således på tre planer, nemlig først den detaljerede lokalstudie, dernæst bredere via de fire provstier og endelig centralmyndighedernes udspil vdr. landsbyskolen. Med en sådan fremgangsmåde mener forfatteren at kunne optræde som tusindfoldig lokalhistoriker, netop ved at konfrontere masse-data med de iagttagelser, der er blevet gjort i detailanalysen.

Forfatteren har valgt fire provstier og ikke amter af overkommelighedshensyn og søgt at tilgodese repræsentativiteten i udvælgelsen ved at vælge ud fra eksistensen af specielle skoleformer. Merløse-Tuse provsti ved Holbæk er dog forlods blevet udvalgt på grund af forfatterens ophavslokalitet, da Sndr. Jernløse-Søstrup kommune, der er genstand for detailanalysen, er beliggende i dette provsti.

Det andet provsti er valgt ud fra omfanget af friskoleaktiviteten og

faldt på Bjerge-Åsum ved Odense. Det tredje provsti skulle vælges i et område, hvor den vestjyske vinter-skoleordning var særlig fremtrædende, og derfor blev Hind, Bølling, Nr. Horne provsti omkring Ringkøbing Fjord inddraget. Det fjerde provsti blev udvalgt med henblik på at få repræsenteret et område, der ikke særligt markerede sig på skoleområdet eller i politisk og religiøs henseende. Valget faldt på Middelsom-Sønderlyng provsti mellem Randers og Viborg.

Det kildemateriale, der ligger til grund for undersøgelsen, er især provsternes årlige indberetninger til ministeriet og korrespondancen mellem dette og skoledirektion, amt, skolekommission og sogneråd. Hertil kommer de enkelte skolers protokoller og interviews med gamle elever samt lovstof, cirkulærer og den officielle statistik.

En væsentlig del af detailanalysen vdr. skoleforholdene i Sndr. Jernløse-Søstrup kommune drejer sig om lærerens betydning for befolkningens holdning til skolen, altså »om det kom an på læreren«. Selv om Gunhild Nissen fastslår, at det kun er på baggrund af kendskab til den enkelte lærer og hans virke, at man kan gøre sig håb om mere præcist at karakterisere motiverne bag befolkningens holdning til skole og undervisning, er dette ikke sket i den bredere undersøgelse i de fire provstier.

I tiden 1880-1910 fungerede i alt 7 lærere i forfatterens hjemkommune, og på henvend 50 sider søger Gunhild Nissen at komme så tæt ind på de enkelte personer som muligt. Det ville naturligvis have været uoverkommeligt at foretage en tilsvarende analyse af lærerne i de fire provstier, men det må have ligget inden for mulighedernes grænse at skitsere visse

hovedlinier vdr. deres uddannelse, løn, funktionstid, tjenstlig vandel og om muligt at placere dem politisk. Derved ville der også på dette område have været mulighed for at konfrontere enkeltsager med massedata. Men vi må nøjes med de 7 læreres situation, og det er da disse få, måske noget specielle lærere, der danner grundlaget for disputatsens konklusioner om lærerens rolle i forholdet mellem skole og samfund.

I en sammenfatning søger forfatteren at beskrive den ideelle lærer. Han skal være selvstændig og stærk, have lederevne, være overlegen i kundskaber, besindig og moralsk uangribelig – men han må ikke vise, at han på noget punkt regner sig befolkningen overlegen. Han skal derimod vise stor respekt for den – højst være en faderlig støtte, når han gennem årene har vokset sig stærk og afholdt i sin stilling.

Det er utvivlsomt velovervejede tale, men for at løfte vurderingen af den ideelle lærer ud af sin lokale begrænsning, må der foretages supplerende undersøgelser i andre egne af landet. Gunhild Nissens lokale undersøgelse må dog karakteriseres som et indsigtfuldt pionerarbejde.

For befolkningens holdning til det officielle skolesystem fremhæver Gunhild Nissen i sin problemformulering landbrugserhvervets betydning, især landboernes opfattelse af det rette omfang af undervisningen og tidspunkterne for dens afholdelse. Efter i en detailanalyse at have undersøgt udformningen af skolegangsordningen i Sndr. Jernløse kommune giver forfatteren i en meget overskuelig tabelform en oversigt over udviklingen i hvert af de fire provstier. Da samtlige skolegangsordninger i 1901 skulle revideres som en følge af 1899-loven, søgte de fleste skole-

direktioner med provsten i spidsen at udjævne elevernes skolegang over hele året, hvilket i de fleste tilfælde, oftest dog i beskedent omfang, blev accepteret af sogneråd og befolkning. I nogle kommuner skete dette ikke, og det fremgår af forældreadresser, at det navnlig var en udvidelse af sommerskolegangen for ældste klasse, der vakte mishag.

Det var navnlig gårdmænd, der skrev under på de utilfredses adresser; men der var også småkårsfolk iblandt, og i et enkelt tilfælde synes den sidste kategori også at have været initiativtagerne til adressen. Det var især de ældste drenges arbejdskraft, der blev efterspurgt om sommeren. Gårdmændene ønskede dels at kunne disponere over deres eget afkom, dels til små penge at kunne fæste husmænds og jordløses børn, som dermed både blev forsørget og med lønnen kunne støtte forældrene.

Med udgangspunkt i de relativt mange gårdmandsunderskrifter stiller Gunhild Nissen sig noget tvivlende over for eksistensen af et interessefællesskab mellem over- og underklassen på landet. At gårdmændene var de hyppigste underskrivere, hænger måske sammen med, at de var sognets mest artikulerede. I denne forbindelse burde forfatteren i højere grad end sket er have fremhævet, hvad man kunne kalde arbejdsmoral og -ideal i datidens landbosamfund. Hvad skulle arbejderes, indsidderes og til dels husmænds børn foretage sig, når de havde nået den arbejdsduelige alder omkr. 10 år, hvis en forlænget sommerskolegang gjorde bønderne uinteresserede i at fæste dem? Hvis den af øvrigheden ønskede hverandendagsskoleordning hele året blev en realitet, betød det fire dages lediggang om ugen også for underklassens ældste drenge, og hvis ledig-

gang var roden til alt ondt, var dette ikke noget tillokkende perspektiv. Hertil kommer, at størstedelen af den jordløse landbefolknings børn i denne periode skulle beskæftiges ved landbruget efter konfirmationen, og da var det ikke skolekunderskaber, der blev spurgt efter, men håndslag og arbejdsvillighed.

I de mange tilfælde, hvor udjævningen skete uden protest, må der være sket en erhvervsmæssig eller politisk-kulturel ændring i landboernes holdning til især de ældste børns skolegang. Ændringerne i udnyttelsen af børns arbejdskraft i skoletiden søger Gunhild Nissen at kortlægge i en undersøgelse af udviklingen i forsømmelseshyppigheden, hvilket fylder 117 ud af afhandlingens godt 350 sider. Både for dette og for afsnittet om skolegangsordninger savnes der i disputatsen økonomiske og sociale oplysninger om det landbosamfund, hvor ændringerne på de to områder kunne iagttages, navnlig når der i problemformuleringen peges på erhvervsforholds og økonomiske forholds indflydelse på landsbyskolens udvikling og trivsel. Der er nok tal fra Trap og henvisninger til kriser og klasser, men bortset fra beskedne tilføjelser i detailanalysen er man henvist til specialværker på dette område. Vi får ingen diskussion af afvandringen fra landet, lønudviklingen og produktionsomlægningen. Forfatteren gør nok opmærksom på, at hun har forbigået nogle af de her nævnte forhold, men en behandling heraf, evt. i summarisk form, savnes ikke desto mindre.

De resultater, der nås i afhandlingen, er overvejende produkter af et pionerarbejde, som mere opfordrer til yderligere forskning end til at fremsætte definitive konklusioner. Forsømmelsesstatistikken kan læses

med den bedste kildekritik og behandles med den mest avancerede matematik, alligevel er forskeren afhængig af sin egen erfaring, når materialet skal vurderes. Gunhild Nissen når da heller ikke meget længere end til at konstatere forsømmelsesproblematikkens kompleksitet. Det er bl. a. her, den kommende skolehistoriske forskning må fortsætte og søge at udfylde de skitser, som Gunhild Nissen med heldig hånd har tegnet af fænomenet den danske folkeskole.

Institut for dansk skolehistorie vil forhåbentlig også fremover danne rammen om ligeså væsentlige projekter som Gunhild Nissens arbejde.

Harry Haue

Viggo Sjøqvist: *Erik Scavenius*. I-II. Danmarks udenrigsminister under to verdenskrige. Statsminister 1942-45. (Gyldendal 1973). 332, 368 sider.

Dette århundredes mest forkætrede politiker er uden al tvivl stats- og udenrigsminister Erik Scavenius. Enhver lødig biografi om ham vil blive modtaget med interesse. Dette gælder også den nu foreliggende, som er den første, og hvis forfatter er overarkivar, dr. phil. Viggo Sjøqvist. Han har de bedste forudsætninger for at løse den betydningsfulde opgave, han har sat sig. I snart en menneskealder har han været ansat i udenrigsministeriet, hvis liv han kender bedre end nogen anden, han har skrevet gedigne værker om bl. a. Peter Vedel – dansk udenrigspolitik på eminence i forrige århundrede – og om dansk udenrigspolitik 1933-40. Han er dertil en rolig og fornuftig bedømmer af mennesker og forhold.